

oretických a praktických problémov vedeckého ateizmu, etiky a estetiky je venovaná trinásť kapitola, kde sa zdôrazňuje predovšetkým principiálny metodologický význam Leninových prác pre chápanie podstaty a špecifickosti náboženstva, morálky a umenia.

V poslednej kapitole tejto časti sa hovorí o rozvíjaní problémov marxistickej filozofie a sociológie v prácach Leninových spolubojovníkov, významných činiteľov bolševickej strany. Autori venujú pozornosť teoretickej činnosti V. F. Gorina, V. V. Vorovského, I. V. Stalina, S. G. Šaumiana, J. M. Sverdlova, N. A. Skrypnika a mnohých iných.

Základné etapy a cesty vývinu filozofického a sociologického myslenia neruských národov cárskeho Ruska sa charakterizujú v šiestej, poslednej časti knihy (kapitoly 15—19). Hovorí sa tu o filozofických a sociologických názoroch príslušníkov ukrajinského a bieloruského národa, pobaltských národov, Moldavska, Zakaukazska, národov Strednej Ázie a Kazachstanu, Povolžia, Severného Kaukazu a Uralu. Tieto kapitoly obsahujú bohatý materiál, bolo by však potrebné venovať im pozornosť v samostatnej recenzii.

V Závere vedúci autorského kolektívu a redaktor zväzku V. J. Jevgrafov

zhrnul hlavné výsledky, ku ktorým dospel autorský kolektív vo svojej rozsiahlej bádateľskej práci.

Hodnotu práce zvyšuje dobre spracovaná rozsiahla bibliografia prameňov a literatúry, zostavená jednak ku knihe vcelku, jednak k jednotlivým kapitolám, a menný register.

V porovnaní s doteraz vydanými súbornými prácami o dejinách ruskej filozofie toto dielo je nesporne výrazným krokom dopredu, splňajúcim podľa našej mienky najnáročnejšie vedecké kritériá. Dobře poslúžil aj pre študijné účely. Rušivo pôsobia niektoré formálne nedostatky diela, ako napr. vyskytujúce sa opakovania citátov, hodnotení a tvrdení, čo je zrejme dôsledkom toho, že jednotlivé kapitoly (aj o tom istom mysliteľovi) písali rôzni autori. Niektoré kapitoly sú príliš rozvláčne.

Je pochopiteľné, že v recenzii práce tohto druhu sa nemožno vyjadrovať k jednotlivým nastoleným problémom. Za svoju úlohu sme považovali predovšetkým stručne informovať o tomto významnom diele a naznačiť, čo konkrétne po poznatkoch dychtiaci čitateľ môže v tejto knihe nájsť.

Raisa Kopsová

KOMPLEXNÝ VÝKLAD DIALEKTICKÉHO DETERMINIZMU

Na sovietskom knižnom trhu sa v tomto roku objavila monografia sovietskeho filozofa Michajla Alexejeviča Parňuka *Princip determinizmu v systéme materialistickej dialektiky* (izd. Naukova dumka, Kijev 1972, s. 355).

Práca je hlbokým analyticko-syntetickým pohľadom na problémy dialekticko-materialistického determinizmu. Autor projektuje a argumentuje celú problematiku na širokom pozadí súčasného prírodovedného a spoločenskovedného bádania. Preto môže byť práca významnou metodologic-

kou pomôckou nielen filozofom, ale aj pracovníkom v parciálnych disciplínach. Autor pri rozvíjaní problematiky postupuje od abstraktného ku konkrétnemu v celej práci i v jednotlivých jej častiach. Vychádzajúc zo vzájomnej spätosti kategórií determinizmu (azda by si toto východisko žiadalo osobitné rozvedenie), konkretizuje výklad jednej kategórie prostredníctvom ostatných, viaže pochopenie každej kategórie na jej začlenenie do ich systému, čím celá práca nadobúda logicky skĺbený charakter. Avšak vzhľadom na

rozsah problematiky bolo by pre lepšiu prehľadnosť čitateľa azda účelné postup ešte viac členiť i v rámci rozboru jednotlivých kategórií, viac zvýrazniť jednotlivé etapy postupu a ich základné myšlienky, napr. i graficky, a to nezávisle od toho, že práca nie je priamo koncipovaná ako učebnica. (To je, pravda, čisto formálna poznámka a nijako nemieni znižovať hodnotu vlastného obsahu.)

Tematicky sa práca člení na štyri časti:

I. *Vzájomné pôsobenie*. Vec a vzťah. Súvislosť a izolovanosť (obosoblennosť). Vzájomné pôsobenie a koexistencia.

II. *Determinácia ako vzťah a proces*. O pojme determinácie. Absolútne a relatívne. Podmienka a podmienené. Možnosť a skutočnosť. Pravdepodobnosť a istota (dostovernosť). Príčina a účinok. Základ (osnovanie) a existencia.

III. *Nevyhnutnosť*. Nevyhnutnosť a náhodnosť. Zákonitosť a chaotickosť. Dynamické a štatistické zákony.

IV. *Sloboda*.

Každá z týchto častí, ba i každá tu rozoberaná kategória by iste mohla byť témou samostatnej monografie. Keďže šírka problematiky tu vcelku neubrala na kvalite diela, je práca úctyhodným výkonom svedčiacim o fundovanosti autora. Okrem toho, že autor dôkladne vysvetľuje svoje výklady, dokumentuje ich aj myšlienkami klasikov marxizmu-leninizmu, myšlienkami vynikajúcich sovietskych i zahraničných vedcov. Stále zaujíma kritické stanovisko k reakčným, nevedeckým, revizionistickým a oportunistickým názorom. Aj táto mimoriadne bohatá dokumentácia svedčí o erudovanosti a prehľade autora.

Rozsah práce, ako aj zložitosť rozoberanej problematiky nedovoľuje týmto stručným poznámkam obširnejšie sa zaoberať všetkými otázkami a ich interpretáciou, a preto sa ohraničia iba na informatívny prierez celej knihy.

Okrem už spomínaných hľadísk sa celou prácou vinie pohľad na všetky problémy prostredníctvom dialektického pro-

tirečenia. Práve týmto aspektom sa všetky rozoberané otázky konzekventne a najvlastnejším spôsobom začleňujú do systému dialektiky, ako to je i zámerom autora, vyjadreným v názve práce. Každá z kategórií dialektickomaterialistického determinizmu sa v duchu Leninovho filozofického odkazu interpretuje výrazne z pozície „jadra dialektiky“, na základe dialektického protirečenia. Každý z pólův dialektického protirečenia v príslušnom kategoriálnom výraze jestvuje, je pochopiteľný a definovaný v dialekticky protirečivej jednote s druhým. Práve tak prechody a vzťahy kategórií, vyjadrené štruktúrou výkladu, jeho nadväznosťou, sú koncipované systémotvorným aspektom dialektického protirečenia.

I. Tak už v prvej kapitole o pojme *veci a vzťahu* autor hovorí: „Vec (jej substrát) a vzťah (vlastnosť) sa vzájomne kladú a popierajú jedno druhé, vzájomne sa prenikajú a prechádzajú jedno do druhého“ (s. 12).

Súvislosť a izolovanosť charakterizuje autor ako východiskové kategórie marxisticko-leninského determinizmu (s. 15), pričom súvislosťou rozumie vzťah vzájomnej závislosti vecí navzájom, ktorý je možný iba vtedy, ak sú veci samostatné, oddelené, relatívne izolované. „Izolovanosť je taký vzťah, pri ktorom zmena vlastností jednej veci a stavu jednej veci neznamena zmenu vlastností a stavov inej veci“ (s. 22). V tejto kapitole autor vymedzuje aj ponímanie súvislosti, keď hovorí: „Ako nejestvuje súvislosť danej veci so všetkými vecami... konkrétne ponímanie súvislosti má svoje hranice“ (s. 23).

Vzájomné pôsobenie charakterizuje autor ako prameň zmeny vecí, samopohybu hmoty. Proces vzájomnej zmeny vecí je hlavnou črtou vzájomného pôsobenia, v ktorom každá vec je súčasne aktívna i pasívna.

II. V druhej hlavnej časti prechádza autor k výkladu jednotlivých stránok vzájomného pôsobenia, ku kategóriám dialektickomaterialistického determinizmu. V tých-

to kategóriách sa rozčleňujú nielen vzájomné pôsobenia vecí, ale aj samy veci. Význam rôznych faktorov je určený povahou vecí, silou pôsobenia, aktivitou a trvaním pôsobenia, priestorovými a časovými vzťahmi atď. Pojem determinácie vyjadruje vzťah vzájomného sprostredkovania, pričom v procese determinácie determinujúci faktor, determinant prekonáva „prah odporu“ determinovaného.

Kategória *absolútneho* vyjadruje vzťah samodeterminácie, vnútornej determinácie vecí, jej existenciu mimo všetkých vzťahov a súčasne jej existenciu pre všetko iné (s. 59). Kategória *relatívneho* odráža vzťahy sprostredkovania, tie momenty vecí, ktoré sú určené inými vecami. Absolútne a relatívne sú existenčne späté protiklady. Každý vzťah je protirečivou jednotou vzťahu so sebou a s iným. Keby veci vo všetkých vzťahoch vzájomne súviseli, boli by iba relatívne, a naopak, keby boli vo všetkých vzťahoch izolované, boli by iba absolútne (s. 63—64).

V tejto súvislosti sa taktiež rozvádza na prvý pohľad evidentná, ale pre mnohé problémy determinizmu eminentne závažná myšlienka: vec závislá v danom vzťahu od daného faktora je nezávislá v danom vzťahu od iných faktorov (s. 65). Napríklad sa vec vzťahuje sama na seba, jej priestorové a časové vzťahy nezávisia od rýchlosti pohybu vo vzťahu k iným veciam, čo znamená, že sú absolútne. To však platí aj naopak (s. 67). V tomto zmysle sú pohyb i pokoj absolútne i relatívne.

Podmienka a podmienené ako ďalšie momenty determinácie predstavujú jednotu protikladov, jedno má zmysel iba vo vzťahu k druhému. V dôsledku svojej protirečivosti vec vytvára podmienky nielen svojej existencie, ale aj svojho zániku (s. 112). Veci popierajúc svoju existenciu v podobe podmienok, určujú sa ako proces prevádzajúci vec z možnosti na skutočnosť.

V ďalšom autor konkretizuje kategórie *možnosti a skutočnosti* z rôznych aspektov

prostredníctvom kategórií určenia, miery, nevyhnutného, pravdepodobného atď. a rozoberá pojem konkrétnej, reálnej možnosti.

Možnosť a skutočnosť majú svoju kvantitatívnu i kvalitatívnu stránku. Kvantitatívna stránka možnosti, objektivny stupeň jej determinovanosti, úroveň jej rozvinutosti, schopnosti stať sa skutočnosťou je vyjadrená pojmom *pravdepodobnosti* (s. 146). V tomto zmysle (vo vzťahu možnosti a skutočnosti) je každá vec dialektickou jednotou pravdepodobného a istého. V tejto partii autor rozoberá aj úlohy a možnosti teórie pravdepodobnosti.

Kým podmienka obsahuje iba možnosť nového, je *príčinnosť* spôsobom vytvárania, uskutočňovania vecí. Príčinou je samopohybujúca sa vec... samopohyb príčiny je výsledkom vnútornej protirečivosti (s. 177). Vzťah príčiny je tu charakterizovaný ako substanciálny vzťah: účinok je účinkom substancie. Na tomto mieste, ako aj v iných kapitolách sa zaoberá autor aj otázkou aplikovateľnosti filozofických kategórií na vesmír vôbec (s. 181), vyjadruje sa kriticky voči krajnostiam kauzalizmu a kondicionalizmu, hovorí o otázke časovej relácie príčiny a účinku atď. Charakterizujúc rôzne určenia jednej a tej istej veci, píše: "... nová vec (jav) vystupuje vo vzťahu k príčine ako účinok, vo vzťahu k podmienkam ako podmienená, vo vzťahu k možnosti ako skutočnosť" (s. 208).

Vec je však aj jednotou *základu a existencie*. Zo základu ako nerozčlenenej podstaty treba vysvetliť existenciu. Existencia, jestvovanie je sprostredkované bytie, ktoré prešlo do bezprostredného základu. Existencia je určité rozlíšené bytie. Autor konštatuje, že v súčasnej vede otázka vzťahu základu a existencie vystupuje ako otázka vzťahu štruktúry a vlastností vecí. Základ prostredníctvom podmienok prechádza do existencie (s. 213).

III. *Nevyhnutnosť* je vnútorná jednotá určitej možnosti a skutočnosti. Na rozdiel od nej nemá *náhodnosť* svoj základ v sebe.

ale v inom, a potiaľ je jej vlastná neurčitost (s. 234—235). Možné je skutočné, ale iba ako náhodné (s. 236). Určitosť a neurčitosť stavov vecí je — podľa autora — mierou ich determinovanosti, ich nevyhnutnosti a náhodnosti. Kým veci koexistujú, sú navzájom náhodilé, ak koexistencia prechádza do vzájomného pôsobenia, stávajú sa v určitých vzťahoch nevyhnutnými (s. 267).

Podstatou vzájomnej súvislosti je *zákonitosť*. Jej protikladom je *chaotickosť*. *Chaotickosť* tu označuje okolnosť, že veci sú determinované v rôznych vzťahoch a rôznymi faktormi. Preto to, čo je chaotické v jednom aspekte, je zákonité v inom aspekte. Dialektika zákonitosti a chaotickosti nachádza svoj konkrétny výraz v dynamických a štatistických zákonoch.

V *dynamickom* zákone sa prejavujú vzťahy medzi rozličnými stavmi tej istej jednotlivej veci, fixujú sa zmeny týchto stavov. „Dynamický zákon je individuálna regulárnosť, opakovateľnosť stavov jednotlivého, zákon následnosti stavov jednej veci, pričom počiatočný stav nie je príčinou konečného stavu“ (s. 300). *Štatistický* zákon predstavuje regulárne vzťahy determinácie medzi stavmi množiny, súhrnu relatívne rovnakých a relatívne navzájom nezávislých vecí. Relatívna rovnorodosť vecí však poukazuje na ich genetickú podobnosť, zhodnosť ich pôvodu. Každý súbor je zákonitý v takej miere, v akej závisí od hlavných faktorov, a chaotický v takej miere, v akej

závisí od rôznorodých doplnujúcich faktorov. Prechod za určitú hranicu v delení súboru na časti je skokom od jednej kvality k druhej, od súborného k jednotlivému, od štatistického zákona k dynamickému. Pravda, aj toto súborné a jednotlivé interpretuje autor ako protirečivú dialektickú jednotu.

IV. Celá práca vyúsťuje v stručnom, ale výstižnom rozbere kategórie slobody. Táto kapitola hrá v istom zmysle úlohu záveru. Autor tu veľmi prístupne a plasticke rozoberá celú škálu kategórií ľudskej aktivity, ako je napr. záujem, cieľ, hodnota, potreba, vôľa atď. v ich závislosti od sociálne ekonomických faktorov a v ich dialektickej vzájomnej spätosti a protirečivosti.

Iste by bolo možné o mnohých otázkach rozoberaných v tejto zaujímavej monografii diskutovať a prípadne uvádzať pri niektorých iné možné stanoviská. Avšak informatívne poznámky o pomerne rozsiahlej práci nemohli splniť takúto úlohu. Zostáva faktom, že ide o najkomplexnejšie, veľmi hodnotné a podnetné marxisticko-leninské spracovanie otázok dialektikomaterialistického determinizmu v poslednom čase, so širokými možnosťami jeho uplatnenia v našej vedeckej a ideologickej činnosti. Pre tieto jej kvality by mali naše vydavateľstvá vážne považovať o možnostiach jej vydania v slovenskom preklade.

Jozef Coufal

VŠEOBECNĚ, JEDINEČNĚ A ZVLÁŠTNE V SPOLOČENSKOM VÝVOJI

Jedným z dôležitých problémov marxisticko-leninskej gnozeológie je poznávanie sociálnych javov, odhaľovanie základných tendencií sociálneho poznávania. Tomuto problému venovali sovietski filozofi a sociológovia veľkú pozornosť v poslednom období. Ide predovšetkým o výskum základných kategórií v sociálnej rovine.

Práca Š. B. Misabišviliho *Dialektika všeobecného a zvláštneho v sociálnom vývine* (Š. B. Misabišvili, *Dialektika obščego i osobennogo v socialnom razvitii*, Suchumi, Alašara 1971, s. 247) je venovaná podrobnej analýze vzájomného vzťahu a funkcie kategórií jedinečného, zvláštneho a všeobecného v sociál-